

Н. В. Криворучко, Н. П. Олійник (м. Дніпропетровськ)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД МОДИФІКАЦІЄЮ ОБРАЗУ МАЛЬВИ
КОЖУШНОЇ В РОМАНІ В. ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ» І ФІЛЬМІ
«ВАВИЛОН-XX» І. МИКОЛАЙЧУКА

У статті на підставі аналізу роману В. Земляка «Лебедина згряя» та фільму І. Миколайчука «Вавилон-XX» здійснена спроба зіставлення модифікацій образу Мальви Кожушної. Розглянуто основні аспекти зміни особистісних рис героїні.

Ключові слова: письменник, роман, екранізація, проблема, фільм, особистість, персонаж, модифікація.

В статье на основе анализа романа В. Земляка «Лебединая стоя» и фильма «Вавилон-XX» И. Миколайчука совершена попытка сопоставления модификаций образа Мальвы Кожушной. Рассматриваются основные аспекты изменений личностных качеств героини.

Ключевые слова: писатель, роман, экранизация, проблема, фильм, личность, персонаж, модификация.

У літературному процесі 70-х рр. XX ст. значне місце посідає постать Василя Сидоровича Земляка (справжнє ім'я – Вацлав Вацек). Молодий, талановитий, за словами П. Загребельного, «красивий невичерпною, аж до химерності й баламутності уявою» [2, с. 6], він увірвався в літературний вир. В. Земляк почав працювати в таких жанрах літератури, як гумореска, оповідання, новела, пізніше – повість, роман; створив низку сценаріїв, визначених критиками кіноповістями – «Олесь Чоботар», «Новели Красного дому», «Останній патрон» (1956-1963); його перу належать твори «Тихоня» (1954), «Рідна сторона» (1956), «Кам'яний брід» (1957), «Гнівний Стратіон» (1960), «Підполковник Шиманський» (1966), дилогія «Лебедина згряя» (1971) та «Зелені Млини» (1976), що засвідчують унікальність його тематичної та стильової манери. Загальну характеристику творчого доробку письменника знаходимо в монографії М. Слабошпицького «Василь Земляк: Нарис життя та творчості» [10, с. 2]. У ній використано маловідомі джерела і матеріали, спогади сучасників, що допомагає виразніше окреслити постать письменника, самотність його творчості. М. Наєнко в розвідці «Художня література України. Від міфів до модерної реальності» [6] звертає увагу на

чинники впливу світогляду митця, їхню першооснову, параболу розвитку художнього стилю і форми. Важливим джерелом інформації є також присвяти, відгуки, спогади сучасників, зокрема А. Скрипника, Б. Комара, В. Яворівського, О. Дмитренка, П. Загребельного та інших.

Значне місце у творчому доробку В. Земляка займає роман «Лебедина зграя» (1971), який від першої публікації в часописі «Дніпро» (1971, № 1-3) [15] не полишають своєю увагою літературознавці та митці: П. Загребельний, Б. Комар, В. Нарівська, О. Лихочова, Р. Семків, Р. Скалій, Г. Ковальова, О. Пуніна. Серед них К. Волинський висловлює окремі критичні зауваження до згаданого твору письменника. Так, він зазначає, що «автор втрачає почуття міри, неодноразово повторюючи та обіграючи тезу про те, що у вавилонського люду змішалася кров різних народів, далеких і близьких», а також, що «йому (авторові) часом бракує ощадливості й такту в користанні якоюсь, нехай і вдало знайденою, деталлю», що наявні в романі «спірні місця недописаності образів окремих персонажів, сюжетних ліній», проте на захист новатора дослідник висуває тезу про те, «що це – початок широкого епічного полотна», «що цим твором В. Земляк зробив вдалий, багатообіцяючий початок до своєрідної епопеї про життя народне» [1, с. 21]. Дослідниця В. Солодько високо оцінює риси стильового новаторства В. Земляка, його дивовижно розмаїтої палітри, яка містить суворий реалізм, філософічність, трагізм розповіді, точність деталей, романтичну піднесеність, фантастику, літературні й міфологічні ремінісценції, щирий народний гумор і створюють неповторну ліричну стихію прози письменника [12, с. 73-74]. Доречно зазначити думку М. Слабошпицького, який вважає, що «роман став в українському письменстві подією майже сенсаційною. Він різко підніс вгору планку художніх критеріїв, являв собою незвичайну реальність, витворену в напродив яскравому й поліфонічному слові» [10, с. 5].

А. Шевченко слушно зауважує, що «понад усе ставлячи прозу, В. Земляк не замикався в одному виді мистецтва. Його з дитинства захоплювало сценічне дійство. Кіно було його музикою і радістю» [13, с. 18]. Можливо, на формування нових рис стилю письменника, зазначених раніше, вплинули його сценарні інтереси. Працюючи на Київській кіностудії ім. [О. Довженка](#), він створює низку сценаріїв (кіноповістей), публікує статтю «Екранові – мову сьогодення» (1971) у газеті «Літературна Україна» (1971, 18 вересня) [3], у якій говорить про розквіт українського кінематографу 30-х років, передумови та причини згасання режисури й кінодраматургії, обмеженість бажаних і потрібних сучасності тем. В. Земляка турбувало те, що «ми якось не вміємо зосередитись на головному, розпилюємося, не наважуємося залучити до цієї теми кращі свої сили» [3, с. 12] і, ніби намагається підготувати читача і глядача до чогось нового, він закликає митців об'єднати зусилля та працювати з найактуальнішим питанням – темою сучасності, її втіленням у літературі та кіно [3, с. 12].

Б. Комар, приятель та колега В. Земляка, у праці «Незабутні побратими» зазначає, що працюючи на кіностудії, письменник «побратався з

відомим українським кінорежисером і самобутнім, талановитим актором Іваном Миколайчуком» [5, с. 34]. Разом з ним вони й створюють художній сценарій за мотивами роману «Лебедина зграя» під назвою «Вавилон – ХХ» [14]; «потім, як сценарій було закінчено й подано в якесь там державне кіношне управління, щоб дістати дозвіл на постановку картини, вони вирішили створити за сюжетом робочого сценарію кіноповість «Вавилон – ХХ» (1976)» [5, с. 34]. 1978 року (вже після смерті В. Земляка) І. Миколайчук отримав дозвіл на зйомки фільму «Вавилон – ХХ». «1979 року студія дала «Заключение» на фільм на двох плівках, відзначивши цікаві режисерські знахідки й вирішення, відчуття комедійної деталі, образну метафоричну мову, виразні мізансцени, високо оцінивши зображальну культуру оператора Ю. Гармаша і роботу художника А. Мамонтова» [14]. Екранізація роману В. Земляка «Лебедина зграя» стала дебютом режисера І. Миколайчука.

Значну увагу дослідники приділяли питанню екранізації роману, що засвідчено, зокрема, працями Р. Скалій «Припадаючи до слова: екранізація роману В. Земляка «Лебедина зграя»: здобутки і втрати» [9], О. Пуніної «Лебедина зграя» Василя Земляка та «Вавилон ХХ» Івана Миколайчука: романний гротеск і його модифікація в кіно інтерпретації» [7], Л. Брюховецької «Безсмертний дух народу: історія створення фільму "Вавилон – ХХ"» [14]. М. Стех звертається до теми «Іван Миколайчук і його фільм «Вавилон – ХХ», констатуючи зв'язок «одного з кращих зразків класичного кінематографу» з українським сьогоденням [16].

На думку О. Пуніної, «тандем «кіно – література» становить на сьогодні чи не найбільш розвинену практику щодо включення «чужорідних» компонентів мистецтва» [8, с. 5]. Тож, як вона вважає, видається доцільним розглянути проблему синтезу художніх реалій роману «Лебедина зграя» та екранізації фільму «Вавилон – ХХ», бо в талановитому художньому творі нічого не існує окремо, а «в кіно все так переплетено, що неможливо говорити про кінодраматургію, не зачепивши питань літератури й режисури» [3, с. 12]. «За екранізацію видатного твору завжди беруться справжні майстри», – справедливо зауважує Р. Скалій [9, с. 8]. Саме такими були «незабутні побратими» В. Земляк та І. Миколайчук – самобутні таланти, філософи, митці. У фільмі «Вавилон – ХХ» простежується нова манера відображення подій і характерів героїв, що «робить твір мистецтва відкритим для варіативного споглядання та переосмислення» [9, с. 8].

У заявці на сценарій «Вавилон – ХХ» В. Земляк пояснював, що «не вдається зберегти всі сюжетні розгалуження роману, а тому слід обрати якусь одну лінію. І такою, на його думку, є лінія Мальви Кожушної» [14]. Також він підкреслював, що найдорожчим і найцікавішим для нього є Фабіян. «Інколи філософ бачиться мені на екрані просто один, можливо, зі своїм немеркнучим цапом, як великий коментатор смислу життя вавилонського, що все в чеканні чогось невідомого й доконче нового. Адже над світом, до якого належить і Вавилон, плинуть буремні тридцять роки, і філософ їх прихід вже ніби передчуває своєю душею» [14].

Ми вважаємо доцільним звернутися в цій статті до питання своєрідності зображення образу Мальви Кожушної в романі «Лебедина згряя» В. Земляка та його рецепції у фільмі «Вавилон – ХХ» І. Миколайчука (роль Мальви виконала Любов Поліщук).

У романі «Лебедина згряя» лінія «гарячої та палкої» Мальви, яка з'явилася «із суміші народів та пристрастей, оте гарне диво – що ось уже котрий годок ніби й безклопітно літає собі над вавилонським світом, бунтуючи душі багатьох чоловіків» [4, с. 105], розкривається завдяки введення героїні до багатого та виразного суспільно-психологічного кола типажів героїв, які самі творять історію свого села Вавилон. Жителі не приймають Мальву як особистість, а лише бачать у ній фізичну красу, безвідповідальність вчинків, розпусний характер, за що й осуджують її. Згідно з авторським задумом, ні тіло Мальви, ні її розум не бажають «знати меж» у цьому світі: «вигойдувалась над урвищем Мальва... аж поки не вигойдала собі мого дядька Андріяна» [4, с. 20], «сміялась у душі Мальва, вільна, хтива» [4, с. 39], «десятина на самій горі давала не стільки того хліба, як свободи для Мальви» [4, с. 67], «за Мальву б'ються, а нам чуби тріщать» [4, с. 115], а саме вони зумовлюють її невимушену поведінку.

У фільмі ж Мальва, перебуваючи у драматичних, подеколи трагічних ситуаціях, відчайдушно шукає берег для своєї, незрозумілої нікому, душі. Героїня намагається «знайти себе», залишаючись сильною особистістю, поруч із чоловіками, але жоден з них не усвідомлює того, що навіть владна жінка може мати раниме серце – підтвердженням цього стає епізод плачу Мальви під час розмови з Даньком [17]; їй доводиться боротися за право на гідне життя серед примітивно мислячого вавилонського люду.

Можна припустити, що акценти особистісних рис героїні – Мальви – зроблено у такій послідовності: у романі – вільна, безклопітна, хтива, вона та, за яку борються інші, тоді як у фільмі – уособлює силу, а іноді відсутність сили, цілковиту незалежність від оточення, вона та, яка самотійно бореться з обставинами.

Від перших розділів роману «Лебедина згряя» Мальва постає як жінка, яку «вабили невідомі світи» [4, с. 23], і кожен цей новий і «невідомий світ» вона знаходила в новому коханці. Почуття до чоловіків породжували зовсім різні емоції, та, на жаль, героїні доводилося хоронити своїх обранців: «Мальва заплакала лише на кладовищі, коли Фабіян забив першого гвіздка в домовину» [4, с. 31]; «– Ти хоч любила його? – Любила, Климе Івановичу... – А ще писав: «Я все золото своїх пристрастей комуні віддаю!» Доки не з'явилася ти на своєму конику...» [4, с. 139]; «Мальві все ввижався на тому коні поет, чомусь босий, могло бути, що то його душа поверталася додому» [4, с. 139]. Доля відібрала в неї кохання і змусила повернутися до Вавилону, схилитися до Данька (його роль у фільмі виконує Лесь Сердюк), змиритися з обставинами.

У фільмі І. Миколайчука ця сільська красуня під час похорон сповнена розчарування, яке поєднується із задоволенням, адже Мальва, як уособлення

нового прототипу героїні в мистецтві, вбачає у смерті не кінець, а початок, поштовх, мотивацію до руху на новому відтинку шляху. Так, після смерті Андріяна вона вирушає до комуни – це стає її нововідкритою дорогою, образ якої суттєво змінює тло для розгортання подій. Після смерті поета Володі Яворського (його роль виконує Анатолій Хостікоєв; картини смерті в романі та у фільмі суттєво відрізняються) Мальва говорить: «Ні! Це не кінець. У нас буде дитина» [17], і задля себе, задля неї героїня має залишатися сильною.

Звідси висновок, що в романі лінію Мальви автор розкриває як констатацію того, що вона не така, як інші, ті, що скрізь; у фільмі ж її образ виокреслюючи, режисер розгортає не лише завдяки акцентуації факту інакшості, а й її протистояння – боротьбі, незламності духу, вірності поклику серця.

Зовнішній образ Мальви Кожушної у фільмі суттєво не відрізняється від поданої в романі її характеристики: «хоча й була не така вже й висока на зріст, та вмila піднімати себе на каблучках, коли в тому виникала потреба, очі у неї якісь незвичайні, синюші й глибокі, мов Андріянові криниці, хода наче виміряна – то вже суто жіноче надбання...» [4, с. 23]. Значимою є емоційна оцінка кольору очей та погляду героїні. У фільмі він ніби вступає в антонімічні ряди: легкий – важкий, ніжний – суворий, лагідний – різкий, веселий – сумний, добрий – злий. Саме погляд Мальви вказує на її емоційний стан, стає віддзеркаленням думок і душі героїні. У творі В. Земляк уводить яскраву характеристику особистості через її особливе вміння сміятися: «Мальва не належала до реготух вавилонських, але вмila сміятися на гойдалці так нестримно й заразливо, з такими пустотливими нотками, що незахищені парубки в'янули від самого її сміху» [4, с. 23]. Так, в образі Мальви уособлюється вільна людина, для якої характерне іронічне світосприйняття. Іронія викликає в героїні сміх задля власного задоволення. І в романі В. Земляка, і у фільмі І. Миколайчука основною є гедоністична функція сміху героїні: у першому цей сміх приводить до того, що чарує парубків, у другому ж – вказує на дивакуватість, чужість героїні щодо інших героїв.

Як у романі, так і у фільмі розгорнуто лінію тісного зв'язку між двома непересічними персонажами – Мальвою та філософом Фабіаном (роль останнього у фільмі виконує сам Іван Миколайчук). Фабіян, «ніби модерний Григорій Сковорода» [16], – одна з ключових ланок роману, що веде до висновку про «чужість» вавилонського світу. Глибиною, квітучістю, метафоричним багатством відзначаються в романі роздуми Фабіяна-чоловіка: «лебідки гинуть разом із чоловіками, а вавилонські вдови залишаються для інших» [4, с. 32]; «все, що здатне літати, не може належати комусь одному» [4, с. 48]; «що більше я когось ненавиджу, то меншим ворогом вважаю його для себе» [4, с. 70]. Фабіян, герой роману, вражає фантазією, зачаровує своєю обізнаністю та інтелектуальністю, тоді як у фільмі виділено короткі розмови-сповіді філософа до свого Фабіяна-цапа – зокрема, на початку фільму, в ситуації, коли сп'янілий Фабіян на роздоріжжі звертається до цапа і критикує

латиною суворість буденного життя [17]; іноді це звертання до Мальви, що несуть дидактичний характер, як їхня бесіда після смерті Андріяна про вірність людей і тварин [17]. Ці сцени побудовані як вияв гармонії, примирення героя зі світом. Образ філософа ніби закодовує інформацію, яка має бути зрозумілою лише обраним. І закономірно, що у фільмі Фабіан і Мальва гинуть в останній сцені, адже «для них нема місця в тому глухому до вищих людських почуттів соціумі» [16].

Незважаючи на такі відмінності в романі «Лебедина згряя» і фільмі «Вавилон – ХХ», у виокремленні особливостей поведінки Мальви, опозиції залежності / незалежності характеристики певних осіб та обставин, мотивування дій та вчинків, емоційне навантаження героїні, зовнішні ознаки, світоглядних позицій, у фільмі виразно відчутне, що головною метою режисера – І. Миколайчука – було бажання зберегти дух роману В. Земляка з його новаторською манерою викладу думок, своєрідно трансформувати його для того, щоб засобами кіно художньо відобразити події та характери, щоб надати реципієнту можливість для варіативного споглядання, переосмислення, переоцінки. Образ Мальви, яка «ставить любов, пошук любові понад усі політичні кон'юнктури», віддається почуттям, намагається відкрити душу – стає новим прототипом героїні в радянському кіномистецтві. Вона бореться з обставинами, вона, як воїн, що не падає духом і не опускає своєї «високо піднятої голівки», вона гордо несе своє право на існування у світі. Мальва, героїня з роману – пристосовується до цих обставин, вона знаходить місце для сумнівів як у своєму серці, так і у своїх вчинках. У фільмі лінія Мальви є центральною, саме в цьому її відмінність як героїні і головна причина іншої її поведінки – вона є більш сильна, ніж у романі, більш впевнена в собі, більш владна та горда.

Список використаних джерел

1. Волинський К. Ще раз про роман «Лебедина згряя» В.Земляка / К. Волинський // Радянське літературознавство. – 1972. – № 7. – С. 13–22.
2. Загребельний П. А. В лебединих сурмах / Павло Архипович Загребельний // Літературна Україна. – 1977. – 9 березня. – С. 6.
3. Земляк В. С. Екранові – мову сьогодення / В.С. Земляк // Літературна Україна. – 1971. – 18 вересня. – С. 12.
4. Земляк В. С. Лебедина згряя / В.С. Земляк. – К.: Махаон-Україна, 2002. – 336 с.
5. Комар Б. Незабутні побратими / Б. Комар // Київ. – 2003. – № 6. – С. 33–34.
6. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності / Михайло Наєнко. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – 1088 с.

7. Пуніна О. «Лебедина зграя» Василя Земляка та «Вавилон ХХ» Івана Миколайчука: романний гротеск і його модифікація в кіно інтерпретації» / О. Пуніна // Слово і Час. – 2013. – № 4. – С. 94–101.
8. Пуніна О. Кінофікація українського літературного дискурсу (20-30-ті роки ХХ століття) / О. Пуніна. – Донецьк: Донецький національний університет, 2012. – 332 с.
9. Скалій Р. Припадаючи до слова: Екранізація роману В. Земляка «Лебедина зграя»: здобутки і втрати / Р. Скалій // Літературна Україна. – 1980. – 12 вересня. – С. 8.
10. Слабошпицький М. Кава у Стокгольмі / М. Слабошпицький // Слабошпицький М. Василь Земляк: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1994. – С. 2–17.
11. Словник української мови: У 11 т. / І. К. Білодід (автор) та ін. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. 5. – 839 с.
12. Солодько В. Сильове новаторство дилогії Василя Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені млини» / В. Солодько // Жулинський М. Літературознавчі обрії: збірник наукових праць. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 65–74.
13. Шевченко А. Вершник: [до 80-річчя від дня народження Василя Земляка] / А. Шевченко // Дивослово. – 2003. – № 4. – С. 17–18.
14. Брюховецька Л. Безсмертний дух народу: історія створення фільму «Вавилон – ХХ»: [Електронний ресурс] // Кіно-Театр. – 2011. – № 3. – С. 13–16. – Режим доступу: http://www.ktm.ukma.kiev.ua/show_content.php?id=1146
15. Земляк Василь Сидорович: [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%C7%E5%EC%EB%FF%EA_%C2%E0%F1%E8%EB%FC_%D1%E8%E4%EE%F0%EE%E2%E8%F7
16. Стех М. Р. Іван Миколайчук і його фільм «Вавилон ХХ»: [Електронний ресурс] // Стех М. Р. Очима культури: телепередача. – 2013. – Вип. 51. – Режим доступу: <http://www.ex.ua/71869250>
17. Фільм «Вавилон – ХХ» (реж. Іван Миколайчук, 1979) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=VVAY3DE-o50>

Annotation

In the article on the material of the novel «The Swan Flock» Vasyl Zemliak's a figure of the author was outlined, the list of his publications was adduced, characteristic the most famous of them was presented. The reasons and conditions that influenced on peculiarity of formation the author's outlook were designated and specialties of his literature creative also were designated. The friendship aspect with Ivan Mykolaychuk director was elucidated and the list of crucial sights of researchers about film's adaptation was illuminated. On the basis of the novel's analyze «The Swan Flock» Vasyl Zemliak and of the film's

analyze «Babylon-XX» Ivan Mykolaychuk, that was adapted on that's motifs, the tentative of comparing Malva Cojusna character was made. At the inference the differences in depicting process of character on the novel and in the film that based on the list of peculiarities also in character of valiant, on worthy's language, on her appearance, on relationships with surrounding also with men. The problem of modification of Malva Cojusna character on the novel Vasyl Zemliak's «The Swan Flock» and in the film «Babylon-XX» Ivan Mykolaychuk's was ascertained in this article.

Key words: writer, literature process, style, researchers, friend, novel, adaptation, theme, problem, film, person, appearance, characteristic, philosopher, peculiarities, beauty, society, art, comparison, personage, the heart's call, strangeness, modification, the right for life, individuality.